

پوهنتون سلام

پوهنځی شرعیات و قانون

پروگرام ماسټری تفسیر و حدیث

امارت اسلامی افغانستان

وزارت تحصیلات عالی

معینیت امور علمی

تفسیر موضوعی سوره الرعد

(رساله ماسټری)

محصل: لطف الله فضلی

استاد رهنما: دکتور فصیح الله عبدالباقي

سال: 1400 هـ.ش. 1443 هـ.ق

پوهنتون سلام

پوهنځی شرعیات و قانون

پروگرام ماستری تفسیر و حدیث

امارت اسلامی افغانستان

وزارت تحصیلات عالی

معینیت امور علمی

تفسیر موضوعی سوره الرعد

(رساله ماستری)

محصل: لطف الله فضلی

استاد رهنما: دکتور فصیح الله عبدالباقي

سال: 1401 هـ.ش. 1444.هـ.ق

پوهنتون سلام

پوهنځی شرعیات و قانون

دپارتمنت تفسیر و حدیث

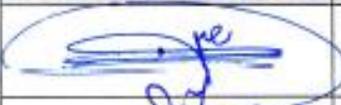
بورده ماستری

تصدیق نامه

محترم لطف الله ولد فضل خدا ID: نمبر SH-MST-99-760 محصل دورشم تفسیر و حدیث
که رساله ماستری خویش را زیر عنوان: تفسیر موضوعی سورة الرعد
به روز جمعه شنبه تاریخ ۱۴۰۱/۱۲/۱۷ هـ ش. موفقانه دفاع نمود، و به اساس
بررسی هیات تحکیم مستحق ۸۸ (نمره به عدد) حسنت دو حسنت (نمره به حروف) گردید.

موفقیت شان را از الله متعال خواهانیم.

اعضای هیات تحکیم:

ردیف	نام استاد	هفتیویت	استغناء
۱	دکتور نصر من الله مجاهد	عضو هیات	
۲	دکتور محمد اسماعیل لیبیب بلخی	عضو هیات	
۳	دکتور فصیح الله عبدالباقي	استاد رهنما و رئیس جنسه دفاع	

خلاصه بحث

تفسیر موضوعی سوره های قرآن کریم از اهمیت خاصی برخوردار است زیرا این تفسیر نوع انسان را به شکل ساده و آسان به محتویات و مفاهیم قرآن به خوبی آشنا می سازد. سوره الرعد که در این رساله مورد تفسیر موضوعی قرار گرفته از جمله سوره هایی است که تمام آیات آن مکی است و محور اساسی این سوره، تمرکز بالای ترسیخ عقیده و بیان توحید الوهیت، توحید ربوبیت است و تمام موضوعاتش به همین جهت چرخیده است، در این رساله سوره مذکور طی ده مقطع به اساس موضوعات اساسی هر مقطع تقسیم شده و به روش تفسیر موضوعی تفسیر گردیده است و از آنچه راجع به تفسیر موضوعی این سوره طی (10) مقطع نگاشته شده، به طور خلاصه چنین برداشت می شود:

خداوند متعال دلایل شناخت و معرفت خود را واضح کرده است و دلایل توحید و شناخت خداوند متعال متنوع است که از جمله دلایل توحید سماوی و ارضی، رحمت خداوند متعال در دنیا عام و شامل مومن و کافر است ولی در آخرت به مومنان و صالحان اختصاص داده می شود، کسانی که در زمانی زیسته اند که پیامبری در آن مدت مبعوث نشده و کودکان مشرکین که در کودکی مرده اند، خداوند آنان را عذاب نمی دهد، تکلیف بعد از سمع است و انسان بعد از شنیدن پیام الهی مکلف می شود و پیش از آن مکلف نیست و تنها به موجب عقل کسی مکلف به ایمان و عمل نیست و معلوم می گردد که خداوند متعال به جزئیات و کلیات، و به ماضی، حاضر و مستقبل و همچنان به باطن و ظاهر و خلاصه به همه چیز عالم است و علمش همه را احاطه کرده است و خداوند متعال حالت هیچ انسان و گروه را تغییر نمی دهد تا اینکه سببی از جانب آنان در میان نباشد.

رعد و برق هم می توانند مایه خیر باشند و هم مایه شر و تمام عناصر طبیعی اعم از حیوانات، نباتات و جمادات مشغول تسبیح خداوند متعال هستند و همچنان سایه هر شخص و لوکه مومن باشد یا کافر به خداوند متعال سجده می کند و برای تشریح و بیان معنویات تشبیه و مثال زدن به محسوسات جایز است. فضل و برتری در رزق و روزی فقط به دست خداوند است و او به هرکسی که بخواهد آن را می دهد و فضل خداوند خیلی بزرگ است و به هیچ قوم و قبیله ای مختص نیست، طلب کردن آیات و معجزات از پیامبران جهالت است و هیچ فایده ای ندارد چون قرآن کریم بر صدق نبوت و وحی بودن آن از جانب الله متعال کافی است.

از آیات پسین این سوره دانسته می شود که ذکر خداوند متعال سبب آرامش دل ها می گردد و قرآن

کریم شامل این ذکر می باشد، پیامبر-صلی الله علیه وسلم- به عنوان آخرین پیامبر الهی، مظهر رحمت خداوند متعال است و این نشان می دهد که دین او مخصوص هیچ قوم و زبانی نیست بلکه تمام بشریت را در بر می گیرد، تمام پیامبران مانند انسان های عادی به خوراک، پوشاک و کارهای اجتماعی ضرورت داشتند. و خداوند متعال پیامبران- علیهم السلام- را از شر مخالفین شان نجات می دهد و وعده خود را در مورد نصرت و یاری و هلاکت دشمنان، راست می گرداند، وظیفه پیامبر-صلی الله علیه وسلم- تنها ابلاغ و رسانیدن پیام خداوند متعال است و اگر آنان قبول نکردند، عواقب آن مربوط خودشان می شود نه پیامبر.

واژه های کلیدی: الرعد، تفسیر، موضوعی، سوره.

فهرست موضوعات

مقدمه ..... Error! Bookmark not defined.

تمهید

مفاهیم کلی

موضوع اول: تعریف تفسیر و تفسیر موضوعی و تاریخچه آن
defined. Error! Bookmark not defined.

مطلب اول: تعریف لغوی و اصطلاحی تفسیر..... Error! Bookmark not defined.

مطلب دوم: مفهوم کلمه موضوعی و تفسیر موضوعی. Error! Bookmark not defined.

مطلب سوم: فرق تفسیر موضوعی با تفسیر تحلیلی. Error! Bookmark not defined.

موضوع دوم: پیدایش تفسیر موضوعی و گونه های آن. Error! Bookmark not defined.

مطلب اول: تاریخچه ظهور تفسیر موضوعی ..... Error! Bookmark not defined.

مطلب دوم: انواع و الوان تفسیر موضوعی..... Error! Bookmark not defined.

مطلب سوم: اهمیت و فواید تفسیر موضوعی..... Error! Bookmark not defined.

موضوع سوم: معرفی سوره الرعد ..... Error! Bookmark not defined.

مطلب اول: نام و وجه تسمیه سوره الرعد..... Error! Bookmark not defined.

مطلب دوم: محل نزول و ترتیب آن..... Error! Bookmark not defined.

مطلب سوم: تعداد آیات، کلمات و حروف ..... Error! Bookmark not defined.

مطلب چهارم: محور اساسی سوره..... Error! Bookmark not defined.

مطلب پنجم: بیان مناسبات ..... Error! Bookmark not defined.

مطلب ششم فضیلت و امتیازات سوره الرعد..... Error! Bookmark not defined.

مقطع اول

حقانیت قرآن و برخی از مظاهر قدرت خداوند متعال در آسمان و زمین (آیات 1-4)

موضوع اول: بیان مناسبات ..... **Error! Bookmark not defined.**

الف: مناسبت آیات این مقطع با آخر سوره ما قبل ..... **Error! Bookmark not defined.**

ب: مناسبت آیات این مقطع با محور سوره ..... **Error! Bookmark not defined.**

موضوع دوم: ترجمه و تفسیر اجمالی آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب اول: آیات و ترجمه آن ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب دوم: تفسیر اجمالی آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب سوم: توضیح بعضی واژه ها و موضوعات مهم. **Error! Bookmark not defined.**

موضوع سوم: درس ها و پیام های استنباط شده ..... **Error! Bookmark not defined.**

مقطع دوم

انکار مشرکین از زندگی بعد از مرگ و مطالبات مادی آنان (آیات 5 الی 7)

موضوع اول: بیان مناسبات ..... **Error! Bookmark not defined.**

الف: مناسبت آیات این مقطع با مقطع گذشته ..... **Error! Bookmark not defined.**

ب: مناسبت آیات این مقطع با محور سوره ..... **Error! Bookmark not defined.**

موضوع دوم: ترجمه و تفسیر اجمالی آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب اول: آیات و ترجمه آن ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب دوم: تفسیر اجمالی آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب سوم: توضیح بعضی واژه ها و موضوعات مهم. **Error! Bookmark not defined.**

موضوع سوم: درس ها و پیام های استنباط شده ..... **Error! Bookmark not defined.**

مقطع سوم

بعضی از مظاهر علم خداوند متعال به اشیاء (آیات 8 الی 11)

موضوع اول: بیان مناسبات ..... **Error! Bookmark not defined.**

الف: مناسبت آیات این مقطع با مقطع گذشته ..... **Error! Bookmark not defined.**

ب: مناسبت آیات این مقطع با محور سوره ..... **Error! Bookmark not defined.**

موضوع دوم: ترجمه و تفسیر اجمالی آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب اول: ترجمه آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب دوم: تفسیر اجمالی آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب سوم: توضیح بعضی واژه ها و موضوعات مهم. **Error! Bookmark not defined.**

موضوع سوم: درس ها و پیام های استنباط شده ..... **Error! Bookmark not defined.**

مقطع چهارم

مظاهر الوهیت، ربوبیت و قدرت خداوند متعال و مثال مومن و مشرک (آیات 12 الی 15)

موضوع اول: بیان مناسبات ..... **Error! Bookmark not defined.**

الف: مناسبت آیات این مقطع با مقطع گذشته ..... **Error! Bookmark not defined.**

ب: مناسبت آیات این مقطع با محور سوره ..... **Error! Bookmark not defined.**

موضوع دوم: ترجمه و تفسیر اجمالی آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب اول: ترجمه آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب دوم: تفسیر اجمالی آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب سوم: توضیح بعضی واژه ها و موضوعات مهم. **Error! Bookmark not defined.**

موضوع سوم: درس ها و پیام های استنباط شده ..... **Error! Bookmark not defined.**

مقطع پنجم

مثال حق و باطل و سرنوشت سعداء و اشقیاء (16-19)

موضوع اول: بیان مناسبات ..... **Error! Bookmark not defined.**

الف: مناسبت آیات این مقطع با مقطع گذشته ..... **Error! Bookmark not defined.**

ب: مناسبت آیات این مقطع با محور سوره ..... **Error! Bookmark not defined.**

موضوع دوم: ترجمه و تفسیر اجمالی آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب اول: ترجمه آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب دوم: تفسیر اجمالی آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب سوم: توضیح بعضی واژه ها و موضوعات مهم. **Error! Bookmark not defined.**

موضوع سوم: درس ها و پیام های استنباط شده ..... **Error! Bookmark not defined.**

مقطع ششم

اوصاف سعداء و اشقیاء و پاداش و سزای آنان (19 – 24)

موضوع اول: بیان مناسبات ..... **Error! Bookmark not defined.**

الف: مناسبت آیات این مقطع با مقطع گذشته ..... **Error! Bookmark not defined.**

ب: مناسبت آیات این مقطع با محور سوره ..... **Error! Bookmark not defined.**

موضوع دوم: ترجمه و تفسیر اجمالی آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب اول: ترجمه آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب دوم: تفسیر اجمالی آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب سوم: توضیح بعضی واژه ها و موضوعات مهم. **Error! Bookmark not defined.**

موضوع سوم: درس ها و پیام های استنباط شده ..... **Error! Bookmark not defined.**

مقطع هفتم

ثبوت رزق مخلوقات و هدایت آن ها از جانب الله متعال (آیات 26-29)

موضوع اول: بیان مناسبات ..... **Error! Bookmark not defined.**

الف: مناسبت آیات این مقطع با مقطع گذشته ..... **Error! Bookmark not defined.**

ب: مناسبت آیات این مقطع با محور سوره ..... **Error! Bookmark not defined.**

موضوع دوم: ترجمه و تفسیر اجمالی آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب اول: ترجمه آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب دوم: تفسیر اجمالی آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب سوم: توضیح بعضی واژه ها و موضوعات مهم. **Error! Bookmark not defined.**

موضوع سوم: درس ها و پیام های استنباط شده ..... **Error! Bookmark not defined.**

مقطع هشتم

اثبات رسالت محمد-صلی الله علیه وسلم- و جزای منکرین و متبعین رسالت (30-35)

موضوع اول: بیان مناسبات ..... **Error! Bookmark not defined.**

الف: مناسبت آیات این مقطع با مقطع گذشته ..... **Error! Bookmark not defined.**

ب: مناسبت آیات این مقطع با محور سوره ..... **Error! Bookmark not defined.**

موضوع دوم: ترجمه و تفسیر اجمالی آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب اول: ترجمه آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب دوم: تفسیر اجمالی آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب سوم: توضیح بعضی واژه ها و موضوعات مهم. **Error! Bookmark not defined.**

موضوع سوم: درس ها و پیام های استنباط شده ..... **Error! Bookmark not defined.**

مقطع نهم

حقانیت قرآن و پاداش متبعین آن (36-39)

موضوع اول: بیان مناسبات ..... **Error! Bookmark not defined.**

الف: مناسبت آیات این مقطع با مقطع گذشته ..... **Error! Bookmark not defined.**

ب: مناسبت آیات این مقطع با محور سوره ..... **Error! Bookmark not defined.**

موضوع دوم: ترجمه و تفسیر اجمالی آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب اول: ترجمه آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب دوم: تفسیر اجمالی آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب سوم: توضیح بعضی واژه ها و موضوعات مهم. **Error! Bookmark not defined.**

دوم: اهمیت قرآن کریم برای عرب ها ..... **Error! Bookmark not defined.**

موضوع سوم: درس ها و پیام های استنباط شده ..... **Error! Bookmark not defined.**

مقطع دهم

بیان وظیفه اساسی پیامبر-صلی الله علیه وسلم- (35-41)

موضوع اول: بیان مناسبات ..... **Error! Bookmark not defined.**

ب: مناسبت آیات این مقطع با محور سوره ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب اول: ترجمه آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب دوم: تفسیر اجمالی آیات ..... **Error! Bookmark not defined.**

مطلب سوم: توضیح بعضی واژه ها و موضوعات مهم. **Error! Bookmark not defined.**

موضوع سوم: درس ها و پیام های استنباط شده ..... **Error! Bookmark not defined.**

خاتمه

الف: نتیجه گیری 14

ب: پیشنهاد ها 17

ج: فهرست آیات..... **Error! Bookmark not defined.**

د: فهرست احادیث..... **Error! Bookmark not defined.**

هـ: فهرست اعلام..... **Error! Bookmark not defined.**

و: فهرست منابع..... **Error! Bookmark not defined.**

خاتمه

الف: نتیجه گیری

از آنچه در مورد تفسیر موضوعی سوره الرعد نوشته شد، به طور خلاصه چنین نتیجه گیری می شود:

1- تفسیر موضوعی شامل ترین تفسیر برای فهم درست احکام و مفاهیم قرآن کریم دانسته است چون با این روش جزئیات و بحثیات مربوط به یک موضوع به شکل دقیق مورد بحث قرار می گیرد.

2- از طریق تفسیر موضوعی، باحث می تواند جوانب مختلفی از وجوه اعجاز قرآن کریم را آشکار سازد و همچنان از این طریق باحثین می توانند مردم را به تدبیر و تعمق در آیات قرآن کریم و همچنان عمل به آن، تشویق نمایند.

1. اصطلاح «تفسیر موضوعی» یک اصطلاح جدید است که بر بعضی از تفسیرهای معاصر اطلاق شده است و در تفاسیر گذشته این نام کمتر به چشم می خورد.

2. تفسیر موضوعی دارای ویژگی هایی از قبیل: عالی بودن هدف و عمیق بودن بحث است زیرا در تفسیر ترتیبی، با توجه به گستره وسیع آیات و ابعاد مختلف آنها، مباحث متنوع و گسترده مطرح می گردد اما در تفسیر موضوعی، عمق اندیشه حکم فرما است، بنابراین موضوع تفسیر، به شیوه ترتیبی، وسیع ولی تا اندازه ای سطحی است و در تفسیر موضوعی محدود اما عمیق است.

3. تفسیر موضوعی دارای سه نوع بوده است که عبارت اند از: تفسیر موضوعی اصطلاحات قرآنی، تفسیر موضوعی در موضوع قرآنی، تفسیر موضوعی سوره های قرآنی.

4. محور سوره الرعد ترسیخ عقیده و بیان توحید الوهیت، توحید ربوبیت است و تمام موضوعاتش به همین جهت چرخیده اند البته موضوعات دیگری را نیز شامل می شود که به اصل موضوع ارتباط دارند.

5. خداوند متعال دلایل شناخت و معرفت خود را واضح کرده است و دلایل توحید و شناخت خداوند متعال متنوع است که از جمله دلایل توحید سماوی و ارضی.

6. کسی که این جهان بزرگ را آفریده است، و بدین نحو آن را گردانده است و اداره کرده است، بر زنده گرداندن مردمان در رستخیز نوین توانا است.

7. رحمت خداوند متعال در دنیا عام و شامل مومن و کافر است ولی در آخرت به مومنان و صالحان

اختصاص داده می شود، از آیت آخر این مقطع استنباط شده است کسانی که در زمانی زیسته اند که پیامبری در آن مدت مبعوث نشده «اهل فتره»، و کودکان مشرکین که در کودکی کرده اند، خداوند آنان را عذاب نمی دهد، چرا که پیامبری به سوی آنها فرستاده نشده است و خداوند از ظلم و ستم پاک و مبرا است.

8. تکلیف بعد از سمع است و انسان بعد از شنیدن پیام الهی مکلف می شود و پیش از آن مکلف نیست و تنها به موجب عقل کسی مکلف به ایمان و عمل نیست.

9. خداوند متعال به جزئیات و کلیات، و به ماضی، حاضر و مستقبل و همچنان به باطن و ظاهر و خلاصه به همه چیز عالم است و علمش همه را احاطه کرده است و خداوند متعال حالت هیچ انسان و گروه را تغییر نمی دهد تا اینکه سببی از جانب آنان در میان نباشد.

10. رعد و برق هم می توانند مایه خیر باشند و هم مایه شر و تمام عناصر طبیعی اعم از حیوانات، نباتات و جمادات مشغول تسبیح خداوند متعال هستند و همچنان سایه هر شخص و لوکه مومن باشد یا کافر به خداوند متعال سجده می کند.

11. برای تشریح و بیان معنویات تشبیه و مثال زدن به محسوسات جایز است.

12. مهمترین سرمایه یک جامعه اعتمادی است که افراد به یکدیگر دارند و هر چیز که این اعتماد و همبستگی را تقویت کند مایه سعادت و پیشرفت جامعه است.

13. فضل و برتری در رزق و روزی فقط به دست خداوند است و او به هر کسی که بخواهد آن را می دهد و فضل خداوند خیلی بزرگ است و به هیچ قوم و قبیله ای مختص نیست،

14. مصدر رزق الله متعال است و دنیا از دیدگاه قرآن کریم متاعی بیش نیست، کفار و مادی گرایان با داشتن دنیا غافل می شوند و از نعمت های آخر محروم می گردند.

15. طلب کردن آیات و معجزات از پیامبران جهالت است و هیچ فایده ای ندارد چون قرآن کریم بر صدق نبوت و وحی بودن آن از جانب الله متعال کافی است.

16. ذکر خداوند متعال سبب آرامش دل ها می گردد و قرآن کریم شامل این ذکر می باشد.

17. پیامبر-صلی الله علیه وسلم- به عنوان آخرین پیامبر الهی، مظهر رحمت خداوند متعال است و این نشان می دهد که دین او مخصوص هیچ قوم و زبانی نیست بلکه تمام بشریت را در بر می گیرد.

18. دشمنی و مبارزه میان حق و باطل دایمی است و ضرور نیست که همیشه مبارزه به صورت جنگ و کارزار مسلحانه باشد بلکه می تواند به صورت انکار قلبی و بد پنداشتن راه رو روش

کفر و نفاق نیز می باشد.

19. جنتی که خداوند متعال برای مومنان و عده کرده است خلق شده است و این به صحت مذهب اهل سنت و الجماعة دلالت می کند.
20. تمام انبیاء و پیامبران الهی - علیهم السلام- از جنس بشر بوده اند نه ملائکه و تمام پیامبران مانند انسان های عادی به خوراک، پوشاک و کارهای اجتماعی ضرورت داشتند. و خداوند متعال پیامبران- علیهم السلام- را از شر مخالفین شان نجات می دهد و وعده خود را در مورد نصرت و یاری و هلاکت دشمنان، راست می گرداند.
21. قرآن کریم سبب رفعت شان عرب ها شده و مقام و جایگاه آنان را در جهان بالا برده است.
22. الله متعال تمام پیامبران را به قوم شان فرستاده است.
23. وظیفه پیامبر-صلی الله علیه وسلم- تنها ابلاغ و رسانیدن پیام خداوند متعال است و اگر آنان قبول نکردند، عواقب آن مربوط خودشان می شود نه پیامبر.
24. هرکسی که عالم به کتاب تورات و انجیل باشد می داند که در آن ها به آمدن محمد-صلی الله علیه وسلم- بشارت داده شده است و هرگاه این عالم انصاف کند و دروغ نگوید، او بر صادق بودن محمد-صلی الله علیه وسلم- شاهد است.

ب: پیشنهاد ها

قرار نتیجه گیری من، تفسیر موضوعی قرآن کریم بهترین روش تفسیری است و درک مفاهیم آیات و سوره ها با این روش بسیار آسان است، لذا موارد ذیل را به عنوان پیشنهاد ها تقدیم می کنم:

1. برای محصلین دوره ماستری بخش تفسیر و حدیث توصیه گردد، تا بخاطر نوشتن پایان نامه تحصیلی شان، یک سوره قرآن مجید را انتخاب نموده و بر اساس منهج تفسیر موضوعی سوره های قرآن، آن را تفسیر نمایند و به همین طریق تمام سوره های قرآن کریم تفسیر موضوعی شوند.
2. جمعی از اساتید گرامی بخش تفسیر و حدیث، دست به دست هم داده و تفسیر موضوعی سوره های قرآن کریم را با همکاری محصلان ماستری یکجا و با یک تسلسل نمایند، یک کار نهایت ارزشمند خواهد بود.
3. تمام سوره های قرآن کریم به شکل موضوعی از طریق محصلان رشته تفسیر و حدیث تفسیر موضوعی شده اند به حیث یک ذخیره علمی در بورد ماستری آرشیف شود و همچنان به چاپ و نشر آن اقدام شود.
4. بعض سوره های قرآن کریم طولانی می باشند، به این خاطر باید یک سوره طولانی به دو یا سه نفر از محصلان غرض تفسیر موضوعی سپرده شود.

فهرست منابع

1. ابن خلكان، أبو العباس شمس الدين أحمد بن محمد بن أبي بكر بن خلكان، وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان، تحقيق: إحسان عباس، دار صادر - بيروت
2. ابن عاشور، محمد الطاهر بن عاشور، التحرير و التنوير، دار سحنون للنشر والتوزيع تونس 1997 م،
3. ابن فارس، أبو الحسين أحمد بن فارس بن زكريا، معجم مقاييس اللغة، دار إحياء التراث العربى - بيروت 2001م.
4. ابن كثير، ابو الفداء اسماعيل، تفسير القرآن العظيم، انتشارات دار طيبة للنشر و التوزيع، 1420 هـ 1999 م .
5. ابن كثير، أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير دمشقي، تفسير القرآن العظيم، تحقيق: سامي بن محمد سلامة، دار طيبة، طبع دوم، 1420 هـ 1999 م
6. ابن منظور، محمد بن مكرم (735 هـ) لسان العرب، طبع: اول، 1408 هـ، دار صادر، بيروت،
7. ابن جوزي، ابو الفرج عبدالرحمن بن علي، زاد المسير في علم التفسير، تحقيق، عبدالرزاق المهدي، بيروت، دار الكتاب العربي، چاپ اول، 1422 ق.
8. ابو سعود، محمد بن مصطفى، (ت: 982 هـ)، إرشاد العقل السليم إلى مزايا القرآن الكريم، دار احياء التراث العربى بيروت.
9. أبوحيان، محمد بن يوسف، البحر المحيط في التفسير، تحقيق: صدقي محمد جميل، طبع: اول، 1420 هـ دار الفكر
10. ابوزهرة، محمد بن أحمد بن مصطفى بن أحمد (المتوفى: 1394 هـ) زهرة التفاسير، دار النشر: دار الفكر العربي. ب ت.
11. آلوسى، شهاب الدين محمود الألوسى، روح المعاني في تفسير القرآن العظيم و السبع المثاني، دار احياء التراث العربى، بيروت.
12. بخارى، أبو عبدالله محمد بن اسماعيل، صحيح البخارى، نسخه طوق النجاة، المكتبة الشاملة، اصدار 3.32
13. بغوى، أبو محمد الحسين بن مسعود البغوي، معالم التنزيل، دار طيبة، 1977 م.
14. بقاعى، ابراهيم بن عمر بن حسن البقاعى (المتوفى: 885 هـ)، مَصَاعِدُ النَّظَرِ لِلإِشْرَافِ عَلَى مَقَاصِدِ السُّورِ، مكتبة المعارف الرياض

15. بقاعى، برهان الدين أبي الحسن إبراهيم بن عمر، نظم الدرر فى تناسب الايات والسور، تحقيق: عبدالرزاق غالب المهدي، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤١٥ ق.
16. بيضاوى، ناصر الدين أبو سعيد عبد الله بن عمر، أنوار التنزيل وأسرار التأويل، الطبعة، الأولى، دار إحياء التراث العربي 1418 هـ. بيروت
17. بيضاوى، ناصر الدين أبو سعيد عبد الله بن عمر، أنوار التنزيل وأسرار التأويل، الطبعة، الأولى، دار إحياء التراث العربي 1418 هـ. بيروت
18. بيهقى، ابوبكر احمد بن الحسين بن على، السنن الكبرى البيهقى، طبع 1، ب ت، دائرة المعارف العثمانى، حيدر آباد، هند.
19. ترمذى، محمد بن عيسى، أبوى عيسى، (1422 هـ) سنن ترمذى، تحقيق: احمد شاكرا، ط: 1، دار أحيا التراث العربى، بيروت، لبنان
20. ثعلبى، أبو إسحاق أحمد بن محمد بن إبراهيم، الكشف و البيان، دار إحياء التراث العربى بيروت لبنان 1422 هـ 2002 م
21. ثعلبى، أبو إسحاق أحمد بن محمد بن إبراهيم، الكشف و البيان، دار إحياء التراث العربى بيروت لبنان 1422 هـ 2002 م
22. الجزائرى، جابر بن موسى أبو بكر الجزائرى، أيسر التفاسير لكلام العلي الكبير، مكتبة العلوم والحكم، المدينة المنورة، المملكة العربية السعودية، الطبعة : الخامسة، 1424 هـ/2003 م
23. جوهرى، اسماعيل بن حماد (ت: 393 هـ)، الصحاح تاج اللغة و صحاح العربية، دار العلم الملايين – بيروت 1979 م.
24. حجازي، محم- د محمود، التفسير الواضح، دار الجيل الجديد – بيروت، الطبعة: العاشرة – 1413 هـ.
25. حطيبه، الشيخ الطيب أحمد حطيبية، المكتبة الشاملة، اصدار 3.61.
26. خالدى، د. صلاح الخالدي، التفسير الموضوعي، دار النفائس، الأردن،
27. خطيب، عبد الكريم يونس الخطيب (المتوفى: بعد 1390 هـ) التفسير القرآني للقرآن، دار الفكر العربى ، القاهرة.
28. الدغامين، أ.د. زياد الدغامين، التفسير الموضوعى و منهجية البحث فيه، 1408 م دار عمار- اردن،
29. رازى، فخر الدين ابو عبدالله محمد بن عمر، مفاتيح الغيب (التفسير الكبير)، دار احياء التراث العربى بيروت، سال چاپ 1420 هـ.ق
30. راغب اصفهانى، حسين بن محمد، تحقيق محمد سيد كيلانى، المفردات فى غريب القرآن، الطبعة

الأولى، 1412، دار المعرفة، بيروت.

31. زبيدي، محمد بن عبد الرزاق الحسيني، أبو الفيض، (ت: 1205هـ) تاج العروس من جواهر القاموس،

مجموعة من المحققين، دار الهداية، بيروت، لبنان

32. زحيلي، وهبة بن مصطفى، التفسير المنير في العقيدة والشريعة والمنهج، دار الفكر المعاصر، دمشق،
الثانية، 1418هـ.

33. زرکشى، بدر الدين محمد بن عبد الله (ت: 794هـ—)، البرهان في علوم القرآن، المحقق: محمد أبو

الفضل إبراهيم، الطبعة: الأولى، 1376 هـ 1957 م، دار إحياء الكتب العربية عيسى البابي الحلبي.

34. زرکلی، خير الدين الزركلي، الاعلام قاموس تراجم اشهر الرجال والنساء من العرب والعجم
والمستعمرين والمستشرقين، دارالعلوم الملايين بيروت، لبنان، طبع ششم سال: 1984م.

35. زغول النجار، السماء في القرآن الكريم، طبع: دار المعرفة، بيروت، لبنان، چاپ سوم، سال چاپ
2005 م.

36. زمخشري، محمود بن عمرو بن أحمد، الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه
التأويل، بيروت، دار احياء التراث العربي، سال چاپ، 1407ق.

37. زهراني، أحمد بن عبد الله، التفسير الموضوعي للقرآن الكريم ونماذج منه، الجامعة الإسلامية بالمدينة
المنورة، الأعداد 85 100 السنوات 22 25 المحرم 1410 ذو الحجة 1413 هـ

38. السعدى، عبد الرحمن بن ناصر، تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام المنان، محقق: عبد الرحمن بن
معلا اللويحق، مؤسسة الرسالة، الطبعة: الأولى 1420 هـ - 2000 م

39. سيوطي، أبو الفضل جلال الدين عبد الرحمن، الاتقان في علوم القرآن، تحقيق: مركز الدراسات
القرآنية، الطبعة: الأولى، مجمع الملك فهد، السعودية.

40. سيوطي، عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي، الدر المنثور، دار الفكر، بيروت. ب. ت

41. سيد قطب، ابراهيم حسين، في ظلال القرآن، طبع: 17، دار الشروق، 1412هـ

42. طبري، ابو جعفر محمد بن جرير، جامع البيان في تفسير القرآن، بيروت، دار المعرفة، چاپ اول،
1412ق.

43. طيار، عبد الله بن محمد الطيار، صفحات من حياة علامة القصيم، الرياض، السعودية

44. عادل نويهض، معجم المفسرين من صدر الإسلام وحتى العصر الحاضر، الطبعة: الثالثة، 1409 هـ
بيروت - لبنان

45. عثمانى، محمد تقى، علوم القرآن، مكتبه نعمانيه كراچى. چاپ اول، 1412 هـ ق

46. عسقلاني، احمد بن على بن محمد، الإصابة في تمييز الصحابة، دار الكتب العلمية، 1995م. بيروت، لبنان
47. فيروز آبادي، مجدالدين محمد بن يعقوب، القاموس المحيط، باب الفاء دار احياء التراث العربي – بيروت 2003م.
48. قرطبي، أبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر بن فرح الأنصاري، الجامع لأحكام القرآن (تفسير القرطبي)، دار الكتب المصرية – القاهرة، 1384 هـ، 1964م.
49. قماش، عبد الرحمن بن محمد القماش، الحاوي في تفسير القرآن الكريم، الامارات، 2009 م
50. كياهراسي، عماد الدين بن محمد الطبري، (المتوفى : 504هـ)، احكام القرآن، دار احياء التراث العربي – بيروت 2003م.
51. مجموعة من العلماء، تحت إشراف الدكتور عبد الله بن عبد المحسن التركي، التفسير الميسر، موقع مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشريف،
52. محمد، دكتور سيد احمد ودكتور مصطفى محمد، المعجم الوسيط، نشر دار الاحياء التراث العربي.
53. مراغي، احمد بن مصطفى، تفسير المراغي، مصر: شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده بمصر، الطبعة: الأولى، 1365 هـ 1946 م
54. مسلم، مصطفى، التفسير الموضوعي لسور القرآن الكريم، 1431 هـ بق جامعة الشارقة، امارات
55. مظهري، محمد ثناء الله، التفسير المظهري، المحقق: غلام نبي التونسي، الناشر: مكتبة الرشدية – الباكستان، الطبعة: 1412 هـ ج 5 ص 217
56. مكارم شيرازي، ناصر، پیام قرآن، تهران، دار الكتب الاسلاميه، چاپ نهم، 1386ش
57. نسائي، ابو عبدالرحمن احمد بن شعيب بن على الخراساني (ت: 303) السنن الكبرى، دار الكتب العلمية بيروت – لبنان، الطبعة الاولى 1411 هـ 1991م.
- نووي، محيي الدين يحيى بن شرف بن مري، المنهاج شرح النووي على مسلم، الرياض-السعودية، بيت الأفكار الدولية، ببت

بخاطر دسترسى به متن كامل اين تحقيق مراجعه شود به:

پوهنتون سلام، کتابخانه مرکزی چهار راهی گل سرخ، سرک کلونه پشته

و یا هم به ایمیل آدرس ذیل تماس گرفته شود:

salamresearchcentre@salam.edu.af